

Oponentský posudek na bakalářskou závěrečnou práci Terezy Beránkové

A. N. Jakovlev a jeho ideologická činnost

(Ústav východoevropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 44 s.)

Tereza Beránková, studentka bakalářského oboru Východoevropská studia (ruština), předložila k obhajobě bakalářskou závěrečnou práci, v níž si (dle vlastních slov) vytkla za úkol „analyzovat osobu A. N. Jakovleva, někdejšího sovětského funkcionáře a ideologa, skrze jeho vlastní myšlenky a úvahy, a s využitím dosud nepřeložených zdrojů přispět k prohloubení poznatků o této historické osobnosti“. (s. 4) S ohledem na význam a roli samotného A. N. Jakovleva v pozdním sovětském období a na limitující formát studentské závěrečné práce jde o úkol vskutku ambiciózní. Po přečtení celého textu získá čtenář dojem, že se tento cíl, a to i s vědomím relativně skromného prostoru, který poskytuje bakalářská práce, podařilo naplnit pouze z malé části. Hned po prvních stránkách vlastního textu, konkrétně po kapitole stručně shrnující Jakovlevovy životní osudy (s. 11–12), přichází nepříjemné překvapení. Autorka se místo toho, aby se soustředila na vlastní (a bez toho dost obsažné) téma práce, rozhodla současně představit „historický vývoj“ a faktory formující Jakovlevovy názory od jeho mládí až po druhou polovinu 80. let 20. století. Oponovaná práce se tak místy bezděky mění na stručné dějiny SSSR. Tento přístup pak převažuje až do úvodních stránek ústřední třetí kapitoly. Obdobný žánr, ať už ho nazveme jako dobový kontext nebo historické pozadí, je u studentů píšících svou (většinou první) odbornou práci velmi oblíben. Zdánlivě totiž dovoluje bez nutnosti hlubší analýzy a s použitím malého okruhu odborné literatury pohodlně naplnit předepsaný počet znaků. Jeho psaní však skýtá některá rizika – při nutnosti předat na malé ploše množství historických reálií, shrnout v několika větách složité společensko-politické procesy se snadno sklouzává k banálním formulacím, ke konstatováním balancujícím na tenké hraně mezi zjednodušením a dezinterpretací. Tereza Beránková se bohužel těmto nástrahám nevyhnula. Důvod, proč se tak stalo, je nasnadě. Svou roli jistě sehrála nezkušenost s psaním vědeckých textů, zásadní vliv pak měla zcela nedostatečná heuristická základna a z toho plynoucí povrchní znalost sovětských dějin. Příkladem může sloužit úvodní část třetí kapitoly „Perestrojka a role A. N. Jakovleva“ (od s. 20), kde autorka při popisu sovětských reálií střídavě odkazuje na dvě přehledové kolektivní publikace – „Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989“ (Vykoukal a kol., 2000), „Dějiny Ruska“ (Švankmajer a kol., 1999) a práci „Současné Rusko“ M. Leichtové (2009), jinými slovy – zcela se pomíjejí bohaté výsledky západní i

ruské sovětologie; volba jednotlivých publikací se navíc jeví jako nahodilá – např. proč je obecné konstatování – „Vzhledem k postupujícímu rozkladu Sovětského svazu se Gorbačov soustředil na zachování územní integrity ...“ (s. 21) nutné čerpat právě z kolektivní monografie „Východ ...“; jde o nové zjištění autorského kolektivu?

Tereza Beránková zmiňuje ruskou revoluci, Leninovu vládu či 20. sjezd KSSS v roce 1956, zároveň zcela ponechává stranou epochu stagnace 70. a počátku 80. let, s jejímž neblahým dědictvím se museli představitelé perestrojky vyrovnávat bezprostředně. Časový úsek mezi 20. sjezdem KSSS a polovinou 80. let zhodnotila následovně: „Po odstavení Chruščova od moci v roce 1964 začalo období stabilizace. Stabilizace v tomto případě znamená především ústup od radikálních změn a reform, zejména demokratických. Toto období trvalo v podstatě po celou dobu vedení ústředního výboru strany L. I. Brežněvem.“ (s. 19; co se rozumí pod souslovím „radikální změny a reformy, zejména demokratické“ v podmínkách Chruščovova Sovětského svazu?). Pokud jde o polemiky druhé poloviny 80. let, pozornost by si jistě zasloužil fenomén spojování rehabilitace stalinismu s krajním nacionalismem v útocích na reformátory včetně využití antisemitských hesel. Tento jev sehrál významnou roli v ideologickém ovzduší Ruska 90. let a silně se projevuje i v současnosti. Poměrně schematicky a velmi stručně autorka hodnotí Jakovlevovu roli a postavení v okolí Michaila Gorbačova i poměr samotného generálního tajemníka k němu, stejně jako Gorbačovovo lavírování mezi různými zájmovými skupinami uvnitř komunistické strany („Na začátku 90. let zůstal Gorbačov v rámci stranického spektra zhruba (sic!) uprostřed mezi konzervativci a radikálními reformátory, aniž by se k nějaké ze stran přiklonil.“ – s. 12). Stejně tak postrádám komentář k důležité otázce okolností Jakovlevova definitivního rozchodu s komunistickou stranou; bez dalšího vysvětlování a odkazů na relevantní odbornou literaturu a prameny nacházíme v textu zmínku o vyloučení i jeho vlastním odchodu. V tomto kontextu mi pak uniká smysl vysvětlování všeobecně známých pojmů a historických reálií sovětských dějin v poznámkách pod čarou (např. sovět, válečný komunismus, šedá ekonomika).

Autorka někdy volí dvojznačné nebo přímo zavádějící formulace – na s. 13 nacházíme následující pasáž – „Na druhou stranu však byla účast pracujících ve vedení státu mizivá, což kromě historického vývoje zapříčinila pravděpodobně jejich vysoká nevzdělanost, často negramotnost. Sověty, které měly sloužit jako orgány správy pro pracující (se zástupci z řad pracujících) (sic!), se naplnily zástupci z řad proletářů (tj. třídou, jejíž příslušníci nevlastní výrobní prostředky a jsou tak plně závislí na jejich vlastních). Tito lidé se později stali i členy vojenských a stranických aparátů.“ – jak autorka chápe pojem „pracující“ a „proletář“ a

vztah mezi nimi? Historické předpoklady stalinismu a politických represí hodnotí v duchu sovětských ideologických schémat – „V druhé polovině 20. let vyvstaly otázky dalšího hospodářského směřování země a Stalin se rozhodl od NEPu odstoupit. Při jistém zjednodušení je možné konstatovat, že hlavním důvodem byl jeho zájem získat zdroje pro urychlenou industrializaci země, orientovanou na těžký průmysl, který měl zajistit, že Sovětský svaz nebude v dalších budoucích konfliktech poražený. Rostoucí potřeby nicméně vyžadovaly zdroje, na které soukromí vlastníci nereagovali, takže se rozhodl jít cestou znárodnování, násilné kolektivizace a vyhlášením první průmyslové pětiletky.“ (s. 15–16) O něco později autorka uvádí: „Ekonomika Sovětského svazu byla striktně centrálně plánovaná po celou dobu své existence s výjimkou právě NEPu (1921–1930) ...“ (s. 16) – na přelomu 20. a 30. let lze o NEPu mluvit jen stěží. Vzniká otázka, do jaké míry můžeme hovořit o „Leninových demokratizujících tendencích“ (s. 16), stejně o NEPu jako projevu těchto tendencí. Nejde v daném případě o přímý vliv Jakovlevova pohledu na osobnost V. I. Lenina? Při hodnocení politiky v SSSR po 20. sjezdu se objevuje konstatování: „Právě otázka represí a dalších konkrétních Stalinových zločinů byla zapovězeným tématem, jehož šíření bylo trestáno jako „nedovolená kritika“.“ (s. 18). Autorka projevuje nepochopení tehdejší situace – právě po zmíněném sjezdu a Chruščovově referátu na něm byla kupříkladu publikována literární díla a svědectví odhalující Stalinův kult a zločiny stalinismu, tabu však zůstávala kritika sovětského systému a role komunistické strany. Evidentní chyba je rovněž tvrzení: „Cena ropy však v 70. letech značně klesla, a proto nebyla možnost obstarat obilí a maso v takovém množství.“ (s. 24). V závěru se autorka pouští do spekulativních úvah, jako např. na s. 41 – „Na druhou stranu je mírně zarážející, že přestože Jakovlev od roku 1956 krok po kroku odkrýval totalitní podstatu komunistického režimu, vystoupil ze strany až v roce 1991. A je vysoce pravděpodobné, že k tomu došlo jenom díky tomu, že se již ideologicky s Gorbačovem neshodli a jeho faktický podíl na moci se tak snižoval. Pokud by se tyto tendence neprojevily, možná by se Jakovlev pokoušel demokratizovat stranu i nadále.“; o něco později – „Z analýzy jeho názorů vyplývá, že pro něj (na rozdíl od Gorbačova), přinejmenším v této fázi jeho úvah, byla pravdomluvnost, upřímnost a politická otevřenost podmínkou perestrojky, a ne pouze účelovým prostředkem.“ (s. 41–42). Nejsem si jistý, zda autorka dokázala při své analýze Jakovlevových názorů vždy rozlišovat mezi jeho projevy a programovými texty, vzniklými ještě v období perestrojky, a jeho pozdější reflexí této doby. Na některých místech se stírá hranice mezi Jakovlevovými myšlenkami a snahou o postižení historického kontextu. Čtenář práce zůstává na pochybách, zda jde o autorčino vlastní konstatování, či postřeh A. N. Jakovleva.

Pozornému čtenáři neuniknou jazykové a stylistické prohřešky, které snižují výsledný dojem. Mluvíme o pravopisných chybách – např. na s. 13 – „První sovět zástupců pracujících byl založen již v době revoluce v roce 1905 a jejich existence byla zachována až do rozpadu sovětského svazu. Mnoho pozorovatelů však konstatuje, že sověty ve skutečnosti nevládli žádnou mocí a jejich role byla nominální.“, chronickým problémem zůstává interpunkce, kde se nejspíš projevil vliv ruštiny. Na některých místech se objevují chybné nebo zavádějící pojmy a slovní obraty – „generálního tajemníka Československa Alexandra Dubčeka“ (s. 11), „Gorbačovovy perestrojky“ (s. 15); pojem „proletářská revoluce“ pro události října (listopadu) 1917; sousloví „dobyetí jistých úspěchů“ (dosažení, s. 31); špatný přepis z ruštiny – „novinářka Tatjana Ivanovna“ (s. 37); doporučuji vhodnější termín „stagnace“ místo „stabilizace“ pro Brežněvovo období. Na vrub ruského originálu lze zřejmě připsat formulace jako „vybírat“ (místo volit) – s. 14, „informační služby“ (ve smyslu sdělovací prostředky, s. 27, 39), „věrné informace“ (ve smyslu pravdivé, s. 27), „mechanismus užívání moci“ (výkonu?, s. 28), opakovaně – „svrchu“ (shora?).

Navzdory všem vzneseným zásadním výhradám musím konstatovat, že Tereza Beránková prokázala schopnost analýzy použité odborné literatury a pramenů i kompetenci formulovat vlastní závěry. Za nejcennější v tomto ohledu pokládám větší část třetí kapitoly (zejména druhou až pátou podkapitolu, s. 26–40). Rovněž vyzdvihuji velmi slušnou formální stránku textu (poznámkový aparát) i fakt, že se při citování pramenů autorka rozhodla pro náročnější, ale z hlediska porozumění textu žádoucí cestu vlastních překladů ukázek z ruštiny. Oponovaný text Terezy Beránkové tudíž splňuje základní formální a obsahová kritéria kladená na bakalářskou práci. Nehledě na to, že se mezi závěrečnými pracemi na Ústavu východoevropských studií FF UK jedná spíše o podprůměrný počín, doporučuji text „A. N. Jakovlev a jeho ideologická činnost“ k obhajobě a navrhuji jeho hodnocení klasifikačním stupněm „dobře“.

Ve Vlašimi dne 26.8.2017

PhDr. Marek Příhoda, Ph.D.